

व्यक्तीपरिचय

कुष्ठ रोग्यांना सर्व साधारण समाज अत्यंत घृणास्पद रीतीने वागवतो. काही लोक या आजाराला पूर्व जन्मीचे पाप समजतात. अश्या रोग्यांची सेवा हे ध्येय मानून कार्य करणारे श्री. सदाशिव गोविंद कात्रे हे आधुनिक भगीरथ आहेत. त्यांचा जन्म २३ नोव्हेंबर १९०१ रोजी मध्य प्रदेशातील गुणा जिल्यात झाला. धार्मिक संस्काराच्या कुटुंबात जन्मल्यामुळे त्यांच्यावर लहानपणीच चांगले संस्कार झाले. आठव्या वर्षीच त्यांच्या वडिलांच्या निधनामुळे ते पोरके झाले. त्यानंतर त्यांचे पालन पोषण झांशी येथे त्यांच्या काकानी केले. वडील लहानपणीच निवर्तल्यामुळे त्यांना जबाबदारीची चांगली जाणीव होती. किशोरावस्थेत क्रान्ती केसरी चंद्रशेखर आझाद यांच्याशी झालेल्या तेजस्वी सान्निध्यामुळे प्रेरित होऊन देशाच्या स्वातंत्र्यप्राप्तीकरिता काही भव्य दिव्य करावे ही अंतरीची इच्छा. सन १९२८ मध्ये त्यांना परिस्थितीमुळे रेल्वेत नोकरी करावी लागली. सन १९३० मध्ये त्यांचा विवाह झाला. एका कन्येला जन्म देऊन ७-८ वर्षांच्या संसारानंतर पत्नीचे देहावसान झाले. मातेच्या मायेला भुकेलेल्या कन्येचा सांभाळ करताना त्यांच्या लक्षात आले की त्यांना स्वतःला कुष्ठ रोग झालेला आहे.

संवेदनशील असलेला देह जास्त अपंग होऊ नये म्हणून कन्येला नातेवाईकांकडे सोपवून कुष्ठ चिकित्सेसाठी घराबाहेर पडले. त्याकाळी कुष्ठ चिकित्सेचा एकाधिकार ख्रिश्चन मिशनरी संस्थांकडेच होता. अशाच एका संस्थेत त्यांनी प्रवेश घेतला. कारागृहांसारखेच या संस्थांचे स्वरूप असे व समाजाशी यत्किंचितही संपर्क नसे. याला कारण तत्कालीन सामाजिक परिस्थिती. या रोग्यांना समाज वाळीत टाकीत असे. रोगाबाबतचे गैरसमज इतके पराकोटीला गेले होते की, कुष्ठ पीडितांना घुणेतून समाज वाळीत टाकत असे. समाज मन इतके पोखरलेले होते की कुष्ठ पीडितांचे नातेवाईक क्षणात परके होत. जोवर स्वतःला कुष्ठ रोग होत नाही तोवर कुष्ठ पीडितांवर लादलेले हीन जीवन कळणे कठीणच!

भारतीय समाज पण कुष्ठ रोग्यांना पापी समजू लागला होता. अशा पापी माणसाच्या

सदाशिव गोविंद कात्रे

परिवाराकडे समाजाचेही स्वाभाविकपणे दुर्लक्षच होऊ लागले. कुष्ठ पीडितांविषयी समाज मनात रुजलेल्या हीन भावनेमुळे रोग्यांचे मानसिक खच्चीकरण होत असे व त्यामुळे सर्व रोग्यांचे जीवन अंधारून गेले. स्वतः कुष्ठमुक्त होऊन आपल्या कुष्ठ बांधवांसाठी सेवा कार्य सुरु करणे हाच एकमेव उपाय असल्याचे श्री कात्रे यांच्या लक्षात आले. श्री कात्रे यांची कन्या उपवर झालेली व तशात स्वतःला कुष्ठरोग झालेला यामुळे त्यांना खूप काळजी लागली. पण कन्येचे नशीब चांगले होते. तिला योग्य जीवनसाथी मिळाला.

नातेवाईक व मुलीच्या सासरकडील लोक यांच्या कठोर व्यवहाराचे चटके कुष्ठरोगामुळे श्री कात्रेजी सतत अनुभवत असत. यातूनच कात्रेजींच्या मनात संस्था स्थापन करण्याविषयी बळकटी येऊ लागली. आपल्या भारतीय समाजाने कुष्ठपीडितांना पापी म्हणून वाळीत टाकणे हे कात्रेजींच्या मनाला पटले नाही. तसेच त्यांनी युरोपातील कुष्ठ रोग्यांचा पण अभ्यास केला. तेथेही सामाजिक परिस्थिती अशीच होती किंबहुना याहून वाईट होती. त्यांचेवरील उपचार पूर्ण झाल्यानंतर डॉक्टरांनी त्यांना कुष्ठमुक्त झाल्याचे प्रमाणपत्र देऊन रेल्वेच्या सेवेत पुन्हा रुजू होण्यास हरकत नसल्याचे सांगितले. डॉक्टरांचे प्रमाणपत्र मिळाले तरी ते आता नोकरीत राहू इच्छित नव्हते. त्यांचा संकल्प निश्चित झाला होता की आपणच जनतेच्या साहाय्याने एक राष्ट्रीय सेवा कार्य उभारावे व परत नोकरीत वा परीवारात जावयाचे नाही.

जरी कुष्ठसेवा केंद्र चालवावयाचे असे ठरलेले असले तरी साहाय्य कोण करणार हा प्रश्न होताच! त्यांचे गुरुस्थानी असलेले श्री. गोळवलकर यांनीच तो प्रश्न सोडवला. ओळखीची काही मंडळी मदतनीस म्हणून त्यांनी दिली व भारतीय कुष्ठ निवारक संघ या नावाने संस्था चालू झाली. विलासपूर जवळील चांपा येथे ०५-०४-१९६२ रोजी संस्थेच्या मुख्य कार्यालयाची शासन दरबारी नोंदणी झाली. संस्था स्थापन झाली तरी

सेवा कार्याच्या आरम्भासाठी योग्य अशी भूमी आवश्यक होती. त्यासाठी श्री कात्रे यांनी जनसंपर्क आरंभिला.

कात्रेजी आपला संस्था स्थापन करण्याचा उद्देश लोकांसमोर ठेवीत. गावा-गावातून कधी सायकलने तर कधी पायी प्रवास करून त्यांनी

कुष्ठरोग निवारण साध्य असून तो सांसर्गिक वा आनुवंशिक नाही याचा जनमानसात प्रचार केला. कुष्ठरोगाबाबत सर्वत्र पसरलेले गैरसमज दूर करून भारतीय मानस पुन्हा स्वच्छ करण्याचे कार्य मोठ्या प्रमाणात केले. त्यांच्या प्रयत्नांना यश येऊन त्यांना संस्थेसाठी एका शेतकऱ्याने अर्धा एकर पडीक जमीन, त्यातली पडकी विहीर व धर्मशाळा दान म्हणून दिली. संस्था स्थापनेच्या प्रारंभापासून आरंभिलेल्या प्रचारातून कात्रेजींजवळ दान म्हणून स्वीकारलेली अल्पराशी संग्रहित झाली होती. त्यात स्वतःची रेल्वे विभागाकडून मिळालेली भविष्य निर्वाह निधीची रक्कमही कात्रेजींनी जमा केली.

शेतकऱ्याकडून मिळालेल्या जमिनीवर तीन खोल्यांचे मातीचे घर बांधले व एका सेवा भावी स्थानीय डॉक्टर यांच्या मदतीने निवासी रुग्ण म्हणून तीन कुष्ठरुग्णांना चिकित्सेसाठी प्रवेश दिला. चांपा नगरातील व आसपासच्या गावांशी संपर्क साधून भोजनापूर्वी एक मूठ तांदूळ कुष्ठरोग्यांसाठी बाजूला काढण्याचे त्यांचे तंत्र यशस्वी झाले. त्या सर्व मातृ वृन्दांना या सर्व गोष्टींचे महत्व पटले व सेवाभाव मूलतःच असल्याने त्या मातांनी खूप सहकार्य केले. कुष्ठरोग्यांबद्दल भीती जरी वाटत असली तरी कुष्ठ पीडितांची क्षुधाशांती हे फार मोठे पुण्य आहे अशी श्रद्धा जनमानसात जागृत झाली.

ज्या भूमीत संस्थेचा कार्यारंभ झाला तिच्या आसपास अनेक एकर जमीन पडीक होती. गावापासून दूर असल्याने पिकाची राखण शक्य नसल्याने दुर्लक्षित होती. हळूहळू जसजसे पैसे जमा होत गेले तसतसे त्यांनी या जमिनी विकत घेण्यास प्रारंभ

पान क्र.११ वर

केला. निवासी रुग्णांना त्या जमिनीत श्रम करण्यास प्रेरित केले. मुष्ठीदानातून कुष्ठ पीडितांची होत असलेली क्षुधाशांती पाहून अनेक परिवारातील माता मुष्ठीदानासाठी तयार झाल्या. तांदुळाचे जसे प्रमाण वाढले तसे कुष्ठ पीडितांची संख्येतही वाढ होऊ लागली. आता कात्रेजींनी कुष्ठ पीडितांच्या चरितार्थासाठी शासकीय अनुदान प्राप्त व्हावे असा जोरदार प्रयत्न आरंभिला. सुरुवातीस यश मिळेना तेव्हा त्यांनी तत्कालीन पंतप्रधान स्व. लाल बहादूर शास्त्री यांना पत्र लिहिले. त्यात त्यांना यश येऊन शास्त्रीजी यांनी तत्कालीन मध्यप्रदेश शासनाला आदेश दिले व तेव्हापासून अल्प स्वरूपात अनुदान मिळणे सुरु झाले. कुष्ठरोगाविषयीच्या गैर समजाची स्वतःलाच झळ लागल्याने समाजाचा कुष्ठपीडितांना विषयीचा भ्रामक दृष्टीकोन व त्यातून समाजाच्या कुष्ठ पीडितांशी होत असलेल्या अमानवी व्यवहारात परिवर्तन होऊन समाज आपलेपणाने कसा व्यवहार करेल हाच मुख्य प्रश्न त्यांना सतावीत होता. १६ मे १९७७ रोजी या भगीरथाचे देहावसान झाले. कात्रेजींची कुष्ठ पीडितांना एकच शिकवण असे की समाजात पसरलेले गैरसमज दूर करण्याची जबाबदारी आपली

पण आहे. त्यासाठी शक्य असलेले सर्व काम करा. स्वाभिमानाचा मनात झालेला संचार स्वावलंबनाला अंगीकृत करण्याची प्रेरणा मानवाला देत असतो. ही शिकवण शिरोधार्य मानून कुष्ठपीडितांनी संस्थेने विकत घेतलेली पडीक जमीन कशी सुपीक होईल यासाठी खूप कष्ट घेतले. GOD HELPS THOSE WHO HELP THEMSELVES या इंग्रजी उक्ती प्रमाणे कुष्ठ पीडितांची श्रमनिष्ठा पाहून कृषी विभागातून सहाय्यक कृषी संचालक म्हणून निवृत्त झालेले श्री. वरवंडकर कुष्ठ पीडितांचे कृषी सल्लागार बनले. त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली संस्थेची ८० एकर जमीन कुष्ठपीडितांनी हिरवीगार बनवली कुष्ठरोगाच्या वास्तविकतेचा प्रचार व्हावा म्हणून लखनौच्या अखिल भारतीय विद्या भारती संस्थांकडून संचालित सर्व प्रांतातील विद्यालयातील सर्व विद्यार्थ्यांनी सील तिकीट विक्री माध्यमातून या कुष्ठसेवा कार्याला मदत केली. या आर्थिक सहयोगातून संस्थेने कुष्ठ पीडितांच्या मुला-मुलींसाठी वसतीगृह सुरु केले. कळताच उत्तर प्रदेश, बिहार, पंजाब, ओरिसा, प.बंगाल, दिल्ली इ. भागातून कुष्ठ वस्त्यांतून रहात असलेले आपल्या बालकांना घेऊन वसतिगृहात प्रवेश मिळावा म्हणून संस्थेत येऊ लागली. संस्था कार्याचा व त्याच्या उद्देश्याचा परिचय समाजाला व्हावा म्हणून प्रयास केले तरी स्थानिक वर्तमानपत्रातून त्यांना स्थान

मिळत नसे. पादत्राण कुठे त्रास देते हे जसे घालणाऱ्यास कळते तद्वतच कुष्ठरोग्याचे आहे. या संस्थेत २०१३ च्या प्रारंभी ६८ पुरुष व ९६ महिला होत्या. २०१३ च्या वर्ष अखेरीस रुग्णांना उपचार करून परत पाठवलेले आहेत. आता सध्या १४४ आहेत (३१ मार्च २०१४ अखेरीस) एका कऱ्हाडे ब्राह्मणाने सुरु केलेल्या या संस्थेस कोणास मदत करण्याची इच्छा असल्यास संस्थेची माहिती खालील प्रमाणे : भारतीय कुष्ठ निवारक संघ (स्थापना १९६२) कात्रेनगर, चांपा - ४९५६७१, जि. - जान्जगीर (छत्तीसगड), फो. - ०७८१९-२०१२५६, २०१७४०, मो. - ९९२६१९३८२६,

SBI CHAMPA, CODE NO.
4572, IFSC No. SBIN0004572 A/c
No. 10728947961.

PNB SIWNI CHAMPA, CODE
No. 3174, IFSC No. PUNB 0317400
A/c No. 3174000100032243.

CBI CHAMPA, CODE No.
0792, IFSC No. CBIN 0280792 A/c
No. 2175085708.

BOM BILASPUR, CODE No.
0460 IFSC No. MAHB0000460 A/c
No. 20152092217,

WEBSITE : www.bkns.org
EMAIL : bknskatrenagargmail.com